

УДК 331.07

DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/175-9>**Познякова О. О.**кандидат економічних наук, старший викладач,
Донбаська державна машинобудівна академія**Соляник В. О.**магістр,
Донбаська державна машинобудівна академія**Poznyakova Oksana, Solianyk Vadym**
Donbass State Machine-Building Academy

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Сучасний період суспільного розвитку відзначається інституційними змінами в пенсійній системі країни, які тривають більше десяти років і які призвели до створення нових пенсійних установ, створення правової бази для забезпечення майбутніх пенсіонерів. Необхідність реформування інститутів пенсійного страхування в Україні зумовлена демографічними та економічними проблемами нашої пенсійної системи. Окрім економічних та демографічних чинників, поза пенсійною системою в рамках останньої залишаються значні внутрішні проблеми зі збереженням інституту дострокового виходу на пенсію, втратою функції страхування та втратою заробітку за рахунок пенсії у зв'язку з досягненням працівниками пенсійного віку і невідповідністю між страховими тарифами, пов'язаними з пенсійними зобов'язаннями. Проведені заходи щодо вдосконалення пенсійної системи з метою досягнення соціально прийнятнього рівня пенсій дали низку позитивних результатів, але водночас очевидно, що пенсійна система в Україні все ще потребує подальшої реструктуризації, оскільки реформи, проведені у цій сфері, не мають довгострокових фінансових цілей.

Ключові слова: пенсійний стан, пенсійна система, фінансова стійкість, пенсійна реформа, інституціоналізація.

FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE PENSION SYSTEM IN UKRAINE

The current period of social development is marked by institutional changes in the country's pension system, which last more than ten years and which have led to the creation of new pension institutions, the creation of a legal framework for future retirees. The need to reform pension insurance institutions in Ukraine is due to the demographic and economic problems of our pension system. In addition to economic and demographic factors outside the pension system, within the latter there are significant internal problems with maintaining the institution of early retirement, loss of insurance function and loss of earnings due to retirement due to retirement age and the mismatch between insurance rates associated with pension obligations. Measures to improve the pension system in order to achieve a socially acceptable level of pensions have yielded a number of positive results, but at the same time it is clear that the pension system in Ukraine still needs further restructuring, as reforms in this area do not have long-term financial reforms. Ensured stability and a balanced budget of the pension fund. Ongoing measures aimed at improving the pension system, achieving a socially acceptable level of pensions have made it possible to achieve a number of positive results, but at the same time it is clear that the pension system in Ukraine currently needs further transformations. whereas the reforms implemented in this area have not made it possible to achieve long-term financial stability and a balanced budget for the pension fund. There is no doubt that the emerging modern pension system should be adequate in accordance with the current conditions of socio-economic development of our country, as well as comply with international standards of pension provision, global trends in the development of pension institutions. The degree of effectiveness of a country's pension system can be determined on the basis of the high level of social security of pensioners provided by the pension institutions existing in that country. The degree of effectiveness of a country's pension system can be determined on the basis of the high level of social security of pensioners provided by the pension institutions existing in that country. At the same time, in modern society, older people, as shown by empirical studies, belong to those categories of the population who are less satisfied with their own lives and their quality than others; in addition, there has been a recent trend of a relative decline in the level of material security for pensioners.

Keywords: pension system, pension system, financial stability, pension reform, institutionalization.

JEL classification: H11, H12, H55

Постановка проблеми. Стандарт фінансової стійкості пенсійної системи зумовлений незавершеністю процесу інституціоналізації пенсійної системи у сучасному суспільстві, необхідністю подальшого розвитку недержавного пенсійного страхування, орієнтація на розширення якого характерна для більшості зарубіжні країни, які трансформують пенсійні системи. Для формування активної та відповідальної позиції громадян із питань їх пенсійного забезпечення необхідна цілеспрямована державна політика, що передбачає управління соціальними настроями населення у пенсійній сфері. У масовій свідомості громадян України вже сформувався установка, які дають змогу поступово підвищу-

вати особисту відповідальність кожного громадянина за свою пенсію: значна частина представників сучасної української молоді орієнтована на самостійне забезпечення своєї пенсії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на існуючу традицію розгляду особливостей створення різноманітних інституцій у вітчизняній соціологічній науці, дослідження процесів формування пенсійних установ не можна віднести до розвинених напрямів в українській соціології. Серед найвидатніших економістів, які аналізують сучасні тенденції та проблеми розвитку пенсійної системи України в контексті ринкових трансформацій в країні, такі: Ю.А. Бур-

ков [1], Л.О. Городецька [2], О.В. Женчак [3], Б.О. Зайчук [4] та ін. У дослідженнях низки авторів висвітлено історичний аспект процесів інституційної трансформації пенсійної системи в Україні, проаналізовано основні етапи пенсійної реформи в нашій країні. У рамках численних наукових досліджень, присвячених пенсійній системі та її реформуванню, існує великий пласт робіт, що аналізують окремі аспекти трансформації вітчизняної пенсійної системи, конкретних пенсійних установ. Отже, в арсеналі вітчизняної науки є велика кількість праць, автори яких детально досліджують проблеми розвитку добровільного пенсійного страхування та недержавних пенсійних фондів, різні аспекти їхньої діяльності. Загалом можна констатувати, що вітчизняною наукою накопичено великий досвід вивчення пенсійної системи, реформування окремих її інститутів. При цьому практично відсутні узагальнюючі роботи, у рамках яких проводився б комплексний аналіз процесу інституціоналізації сучасної пенсійної системи в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб провести соціологічний аналіз процесу інституціоналізації сучасної української пенсійної системи для визначення напрямів ефективного реформування.

Виклад основного матеріалу. Вирішальний вплив на сучасну українську пенсійну систему мають демографічні та економічні передумови, які виступають зовнішніми щодо цієї системи. Зовнішні чинники включають, з одного боку, несприятливу структуру зайнятості, низьку продуктивність праці та заробітну плату, високу інфляцію, а також широку тіньову зайнятість та приховану заробітну плату, а з іншого – збільшення демографічного навантаження, пов'язане зі змінами, співвідношення між кількістю застрахованих осіб та кількістю громадян, які отримують пенсію, що, своєю чергою, погіршується збереженням високого рівня смертності населення працездатного віку. Пенсійна система функціонує як складний організм або як багатокомпонентний соціальний інститут, що поєднує у собі економічні, соціальні та правові інститути, основною метою якого є задоволення потреб різних верств суспільства. Ступінь ефективності функціонування пенсійної системи конкретної країни залежить від того, наскільки високий рівень соціального забезпечення пенсіонерів забезпечують існуючі у цій країні пенсійні установи.

Реформування пенсійної системи неможливо здійснити без узгодження її параметрів із системами оплати праці, з демографічною політикою та політикою зайнятості. Багато сучасних дослідників відзначають, що типовим недоліком пенсійних реформ, які проводяться у тому числі в Україні, є відокремленість цих реформ від реформ в інших сферах, насамперед у податковій сфері, а також на ринках праці та капіталу.[5]

У цьому контексті також доцільніше було б розділити поняття «реформа» та «модернізація».

Термін «модернізація» використовується для опису переходу від доіндустріального до індустріального, а потім до постіндустріального суспільства [6].

Так, вони поділяються на органічні, що сформувалися в ході природного розвитку країни шляхом зміни традицій населення, і неорганічні, засновані на запозиченні досвіду провідних країн і віддаючи пріоритет змінам в економічній сфері – модель модернізації.

Зрозуміло, що у разі змін щодо окремих елементів пенсійної системи Україна йде шляхом неорганічної модернізації, однак необхідно зосередитися насамперед на зміні звичок населення, у яких домінують патерналістські погляди, небажання брати участь у самостійній організації свого майбутнього через участь у недержавних пенсійних фондах.

Реформування – це процес зміни будь-якої сфери суспільного життя, який регулюється законом і переслідує певну якісну чи кількісну мету.

Аналіз сучасних пенсійних систем та особливостей їхніх інституційних трансформацій показав, що ці трансформації здійснюються в різних країнах на основі, відповідно, розрахованої та накопичувальної пенсійних систем [6]. Перша з них передбачає створення добровільних накопичувальних систем за збереження загальнодержавної системи оплати праці, а друга – перехід від розкладної пенсійної системи до накопичувальної на основі державної пенсійної системи. Процеси інституційних трансформацій пенсійної системи в розвинутих капіталістичних державах нині є результатом формування поряд із державною системою пенсійного забезпечення недержавних пенсійних установ, які використовують у своїй діяльності накопичувальний механізм. Поряд із цим сучасний етап трансформації пенсійних систем характеризується посиленням ролі роботодавців, які практикують створення пенсійних фондів на своїх підприємствах. У структурі пенсійних систем розвинених країн світу ці пенсійні установи поєднуються в різних пропорціях.

Початок сучасного етапу пенсійної реформи, яка стала невід'ємним складником комплексу соціально-економічних перетворень, що здійснюються в Україні, припадає на 2002 р., коли набули чинності закони, «Про пенсійне забезпечення» та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», які становили нормативно-правову базу процесу інституціоналізації нової пенсійної системи в нашій країні. Основним змістом сучасної реформи інституту пенсійного забезпечення стала зміна наявної розрахункової системи нарахування пенсій та формування в Україні змішаної пенсійної системи. Система, що формується, покликана, за задумом розробників реформи, сприяти підвищенню рівня життя вітчизняних пенсіонерів, а також досягненню та підтримці фінансової стабільності пенсійної системи.

Перш ніж запропонувати шляхи подальшого вдосконалення пенсійної системи, необхідно визначити основні інституційні відмінності між старою пенсійною системою та системою, яка діє сьогодні, сформованою в результаті сучасного реформування інституту пенсійного забезпечення. Пенсійна система, яка загалом складалася в нашій країні в середині 1960-х років, складалася з державних пенсій і мала одну важливу перевагу, пов'язану з тим, що вона забезпечувала мінімальний життєвий рівень для всіх категорій громадян. Слабкість цієї пенсійної системи впливала з її повної залежності від державного бюджету: навіть незначне збільшення розміру пенсій у пізній радянський період вимагало залучення великої суми додаткових коштів, що призвело до кризи в пенсійній системі [7].

Слід зазначити, що до 1998 р. розмір пенсії визначався державою виходячи з наявних ресурсів та бажання поширити це матеріальне забезпечення на всі

нові категорії громадян, які потребують соціального захисту, а із запровадженням у 1998 р. системи індивідуального обліку стажу, заробітку та внесків розмір пенсії став визначатися реальним заробітком працівника та сумою внесків до Пенсійного фонду роботодавцем. Із 2002 р. державна трудова пенсія громадян формується у системі загальнообов'язкового пенсійного страхування і складається з трьох частин: базової, страхової та накопичувальної. У попередній системі не було як страхової, так і накопичувальної частини пенсії. Основна частина встановлюється в солідних розмірах. Страхова частина залежить від суми внесків, записаних на особовий рахунок та стажу роботи. Наростаюча частина залежить від суми внесених внесків та нарахованого інвестиційного доходу.

До 1 січня 2015 р. ставки страхових внесків для осіб 1967 року народження і молодше розподілялися так: 20% – на страхову частину трудової пенсії, 6% – на накопичувальну частину трудової пенсії. Для осіб 1966 року народження і старше страхові внески, сплачені роботодавцями в повному обсязі, переходять до страхової частини трудової пенсії. На кожного застрахованого відкривається індивідуальний особовий рахунок у Пенсійному фонді, на який зараховуються внески, сплачені роботодавцем. Із 2015 р. право на страхову пенсію почало враховувати в балах, величина яких залежить від сплачених страхових внесків, стажу громадянина (не менше 15 років) та пенсійного віку (60 років як для чоловіків, так і для жінок). Новий порядок формування пенсій за віком стосується переважно змін у частині страхових та накопичувальних пенсій. Страхова пенсія залежить від суми індивідуальних пенсійних балів для виникнення прав на неї, які, своєю чергою, залежать від розміру страхового стажу. Таким чином, із 2015 р. Україна переходить на принципово нові правила оцінки пенсійних прав: індивідуальний пенсійний бал тепер стає ключовим показником. Зазначимо, що бальна система буде повністю запроваджена в пенсійну систему лише до 2024 р.: до цього моменту обов'язковою умовою для виходу на пенсію стануть не менше 30 балів, 15 років стажу роботи та досягнення пенсійного віку 60 років. Період із 2015 по 2024 р. оголошено перехідним, протягом якого так звані «бали» та рівні стажу будуть нижчими: наприклад, необхідний стаж, який зараз становить п'ять років, щороку збільшуватиметься на 12 місяців, а кількість балів починається з 6,6 у 2015 р. і також поступово зростатиме. Новий Закон «Пропенсійне страхування» зберігає так звані нестрахові періоди, які в будь-якому разі враховуються під час обчислення пенсії. У тексті Закону, що розглядається, незважаючи на численні обговорення, також збереглися можливості виходу на пенсію раніше встановленого віку: зокрема, дострокові пенсії працівникам, зайнятим на підприємствах зі шкідливими або небезпечними умовами праці, пенсії за вислугу років для працівників бюджетної сфери зберігаються. Необхідно також відзначити ще одну особливість останніх змін у нинішній пенсійній системі: пенсійна реформа 2015 р. спрямована на те, щоб заохотити громадян виходити на пенсію якомога пізніше. Так, наприклад, новий Закон передбачає, що якщо людина виходить на пенсію на п'ять років пізніше встановленого терміну, то розмір її пенсії зросте на 85% від пенсії, яку вона могла б отримати у 60 років. Цю обставину можна від-

нести до безсумнівних переваг нової пенсійної системи. Водночас вона має недоліки, які, на думку деяких сучасних критиків пенсійної реформи, зводяться до такого: 1) відсутня система перерахунку пенсії тим, хто продовжує працювати; 2) стаж для обчислення пенсії збільшено з п'яти до 15 років; 3) сама формула для розрахунку пенсії настільки складна, що пересічний громадянин може просто заплутатися в її показниках вже на початкових етапах [8].

Розглядаючи основний зміст сучасної української пенсійної реформи та запроваджені нею нововведення, слід зазначити, що з 2002 р. громадяни України мають можливість самостійно розпоряджатися своїми пенсійними заощадженнями та впливати на розмір майбутньої пенсії, тобто кожен громадянин має право передати свою накопичувану частину до недержавного пенсійного фонду або до приватної керуючої компанії. У чинній системі розмір пенсійних виплат залежить від стажу роботи, розміру заробітної плати та страхових внесків майбутнього пенсіонера.

Таким чином, у новій пенсійній системі створено додатковий механізм стимулювання громадян формувати свої доходи в наступних періодах. Стара пенсійна система, як зазначалося вище, у період, що передував утворенню Пенсійного фонду, характеризувалася повною залежністю від державного бюджету. Тепер пенсійна система передбачає тривале систематичне накопичення коштів, вільні кошти яких інвестуються з метою отримання додаткового доходу, необхідного для виконання зобов'язань із виплати пенсій.

Одним із нововведень існуючої пенсійної системи є Державна програма співфінансування пенсій, яка діє з 1 січня 2009 р. Програма державного співфінансування пенсій, незважаючи на низку переваг, не позбавлена деяких недоліків, до яких можна віднести таке: 1) громадянин, який вкладає гроші у свою пенсію, не має можливості отримати до неї доступ до самої пенсії; 2) обмеження тривалості програми; 4) відсутність ефективного зворотного зв'язку із застрахованими особами; 5) щомісячна надбавка до пенсії у розмірі суми, внесеної доплатою під час вступу до програми співфінансування пенсій.

Висновки. Основним змістом сучасного реформування інституту пенсійного забезпечення в Україні стали зміна існуючої розрахункової системи нарахування пенсій та формування змішаної пенсійної системи. По суті, нова пенсійна система являє собою модель страхування з персоніфікованим обліком, накопиченням пенсійних прав громадян та пенсійних зобов'язань держави. На відміну від цього розширена модель пенсійної системи, яка діяла до 2002 р., включала механізм перерозподілу між групами з різним рівнем доходів і базувалася на принципі солідарності між поколіннями: працююче покоління платить для пенсіонерів. Разом із тим сьогодні день залишається досить багато елементів системи, які потребують подальшого вдосконалення з метою належного забезпечення пенсіонерів у сьогоднішній та майбутньому.

Цілі сучасного етапу української пенсійної реформи нині не можна вважати досягнутими, що підтверджують результати соціологічних досліджень, які ілюструють рівень життя та матеріальне становище вітчизняних пенсіонерів. Саме пенсіонери, як свідчать емпіричні дані, належать до тих категорій населення,

які менш за інших задоволені власним життям та його якістю, що супроводжується тенденцією до відносного зниження рівня матеріального забезпечення пенсіонерів. Недостатня ефективність інституційних перетворень вітчизняної пенсійної системи значною мірою пояснюється недостатньою поінформованістю громадян про зміст та основні принципи реформи пенсійної системи, яка нині проводиться в Україні. У нашій країні існує ціла низка обмежень щодо самостійного забезпечення громадянами пенсій, які мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер: більшість українців не має можливості самостійно відкладати гроші на пенсію насамперед через нинішній низький рівень життя. Результати емпіричних досліджень показують, що, з одного боку, українці готові

взяти на себе відповідальність за свій вихід на пенсію, однак, з іншого боку, більшість із них на разі не бачить іншого способу забезпечити свій добробут, окрім продовження працювати в старості. Водночас у масовій свідомості українців уже сформувалися установки, які дають змогу поступово підвищувати особисту відповідальність кожного громадянина за свою пенсію, зокрема значна частина представників сучасної української молоді орієнтована на самостійне забезпечення своєї пенсії. Для формування активної та відповідальної позиції громадян із питань їхнього пенсійного забезпечення необхідна цілеспрямована державна політика, що передбачає управління соціальними настроями населення у пенсійній сфері.

Список використаних джерел:

1. Бурков Ю.А. Сучасна система накопичення. *Фінансові послуги*. 2012. № 2. С. 4.
2. Городецька Л.О. Реформування пенсійної системи в Україні. *Фінанси України*. 2012. № 5. С. 12–13.
3. Женчак О.В. Розвиток пенсійного забезпечення та його вплив на економіку України на основі європейського досвіду. *Наука молода*. 2012. № 9. С. 97–101.
4. Зайчук Б.О. Система пенсійного забезпечення: сьогодні і завтра. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 20–21.
5. Пенсионная реформа. URL: <https://product.ligazakon.ua/pensionn/> (дата звернення: 15.11.2021).
6. Пенсионная реформа в Украине. URL: <https://pravo.ua/articles/pensionnaja-reforma-na-ukraine> (дата звернення: 18.11.2021).
7. В Украине хотят ввести накопительную пенсию. Как это будет работать. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/tags/pensiji/> (дата звернення: 18.11.2021).
8. Що таке НПФ та які особливості в Україні. URL: <https://korrespondent.net/tag/19028/> (дата звернення: 18.11.2021).

References:

1. Burkov Yu.A. (2012) Suchasna systema nakopychennya [Modern accumulation system]. *Financial services*, no. 2, p. 4.
2. Gorodetskaya L. O. (2012) Reformuvannya pensijnoyi systemy v Ukrayini [Reforming the pension system in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 5, pp. 12–13.
3. Zhenchak O. V. (2012) Rozvytok pensijnogo zabezpechennya ta jogo vplyv na ekonomiku Ukrayiny na osnovi yevropejskogo dosvidu. [Development of pension provision and its impact on the economy of Ukraine on the basis of European experience]. *Science is young*, no. 9, pp. 97–101.
4. Zaychuk B. O. (2012) Systema pensijnogo zabezpechennya: sododni i zavtra [Pension system: today and tomorrow]. *Current economic problems*, no. 8, pp. 20–21.
5. Pensonnnaya reforma [Pension reform]. Available at: (<https://product.ligazakon.ua/pensionn/>) (accessed 15 November 2021).
6. Pensonnnaya reforma v Ukrayne [Pension reform in Ukraine]. Available at: <https://pravo.ua/articles/pensionnaja-reforma-na-ukraine/> (accessed 18 November 2021).
7. V Ukrayne хотят vvesty nakopytelnyuyu pensyyu. Kak eto budet rabotat [In Ukraine, they want to introduce a fund pension. How it will work]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/tags/pensiji/> (accessed 18 November 2021).
8. Shho take NPF ta yaki osoblyvosti v Ukrayini [Also, NPF and specialties in Ukraine]. Available at: <https://korrespondent.net/tag/19028/> (accessed 18 November 2021).